

Vellerismist – ühest erilisest väikevormist¹

Anneli Baran

Teesid: Ütluste eritüübina määratletavat ilmingut nimega *vellerism* on senises eestikeelses teaduskirjanduses käsitletud napilt. Kuigi vellerismi peetakse üldiselt rahvusvaheliselt levinuks, ei saa siiski rääkida selle ühetaolisest populaarsusest kõigis keeltes ja kultuurides. Ei ole ka ühtset arusaama, millal on see väikevorm alguse saanud ning kas vellerismi algust tuleks otsida rahvaluulest või kirjandusest. Samad küsimused kerkivad ka eestikeelse vellerismi uurimisel. Artiklis annan sissevaate vellerismi kujunemisse ja käsitlustesse eri keeltes ning vaatlen seesuguste väljendite esmakordset esinemist eesti keeles vanemate allikate – kirjavahetuste, käsikirjaliste ainekogude, kalendrite, juturaamatute põhjal.

Märksõnad: rahvaluule, kirjandus, Charles Dickens, vanasõnad, huumor, naljand

Termini *vellerism* päritolust

Ütlusfolkloori seas kohtab tekste, mis ühtmoodi tundub väga paljudes keeltes. Üheks selliseks nähtuseks on vellerismid. *Vellerism* on rahvusvaheliselt laialt levinud oskussõna, mis tähistab kindlat tüüpi kujundliku keele ilminguid. Termin juurutajaks peetakse ameerika folkloristi Archer Taylorit. Just Taylor kirjeldas oma nüüdseks klassikaks saanud vanasõna-uurimuses (1931)² seesugust keelenähtust eraldi peatükis ning seostas seda ühe kindla ilukirjandusteose, nimelt Charles Dickensi esimese romaani „The Posthumous Papers of the Pickwick Club“ („Pickwick-klubi järeljäänud paberid“) (1836–1837). Teose keskse tegelaskuju Samuel Welleri, peategelase Samuel Pickwicki tüüpilisest koknist teenri ja tema voorimehest isa, Weller seniori kõnepruuki iseloomustab rohke eripäraste ütluste kasutamine. Need koosnevad repliigist ja saateväljendist ning on oma olemuselt humoristlikud, näiteks „[---] mo tröstiks on see, et ma küllalt vintske olen, nagu see jõlevana kalkun tähendas, kui talumees ütles, et ta kardab, et peab ta tapma ja Londoni turule viima“³ (Dickens 1948: 52). Dickensi teose ülipopulaarsuse tõttu tavatsetaksegi selliste ütluste kui iseseisva keelenähtuse teket seostada eelkõige just tema nimega. Dickensi elulooraamatuteski on aga ära märgitud seik,

1 Artikli valmimist on toetanud Euroopa Liit Euroopa Regionaalarengu Fondi kaudu (Eesti-uuringute Tippkeskus), see on seotud Eesti Haridus- ja Teadusministeeriumi uurimisprojektidega IUT22-5 ja EKKM14-385.

2 1962. aasta uustrüki eessõnas möönab autor, et vahepeal on vanasõnade, sh vellerismide uurimine märkimisväärselt edenenud (Taylor 1962: v).

3 „[---] but I'm pretty tough, that's vun consolation, as the wery old turkey remarked ven the farmer said he wos afeerd he should he obliged to kill him, for the London market“ (Dickens 1837: 342).

et kirjanik kasutas üpris tõenäoliselt oma tegelaskuju loomisel ja tema keelepruugi arendamisel eeskujuna üht Londonis 1811. aastal esietendunud muusikalist farssi pealkirjaga „The Boarding House or Five Hours at Brighton“, mille autoriks oli Samuel Beazley (Kitton 1886: 450–451). Selles lavatükis kasutab tegelaskuju nimega Simon Spatterdash seesuguseid teravmeelseid ütlusi, mis leidsid teatrilavalt tee igapäevakäibesse. Populaarsuses oli oma osa peaosalist kehastanud näitlejal Samuel Vale'il, keda on pakutud ka Dickensi tegelaskuju Sam Welleri otseseks prototüübiks, viide sellele peituvat juba nimes (samas, 451).

Ingliskeelse sõna *wellerism* esmakasutamise osas on valitsenud pikka aega aga erimeelsused. 1940. aastatel tõid eri autorid oma uurimistöö tulemusena välja kaks väljaannet: kui esmalt pakuti selleks huumoriajakirja (New York) Yankee Notions aastast 1854 (Whiting 1945: 4), siis mõned aastad hiljem käidi välja The (Boston) Yankee Blade aastast 1845 (Loomis 1949: 3). James N. Tidwelli andmetel oli termini esmakasutuskohtaks aga hoopiski Ameerika väljaanne Alexandre's Weekly Messenger, mis avaldas aastatel 1837–1839 Dickensi romaanist inspireerituna ligi sadakond niisugust teksti ja pani sellega aluse vellerismide niinimetatud kuldajastule Ameerikas (Tidwell 1950: 258). Põhjendusega, et teatud kindlat tüüpi, Dickens'i romaanikangelase suu läbi ülipopulaarsuse saavutanud väljendid olid Ameerikas levinud siiski juba enne romaani ilmumist ning neid tavatseti märkida terminiga *jänkismid* (*yankeeisms*),⁴ on näiteks Charles Grant Loomis väitnud koguni, et mitte ainult termini, vaid koguni seesuguste keeleilmingute leiutajateks tulekski pidada pigem ameeriklasi, mitte britte (Loomis 1949: 3). Tema hinnangul tõendavad just perioodilised väljaanded teisel pool Atlandi ookeani, varaseimad ajavahemikust 1829–1832, et sellised ütlused olid sealmail tuntud. Alahindamata inglise autorite mõju – pidades silmas mitte niivõrd Dickens'i kui vähetuntud poeedi ja humoristi Thomas Hoodi loomingut – väidab Loomis veendunult, et Inglismaalt levima hakanud vellerismi-laine sai kokku Ameerikas juba olemasoleva traditsiooniga (Loomis 1955: 110). Seesuguse vastastikuse mõjutamise eredaima näitena toob ta inglise omaaegse populaarse huumori- ja satiirijakirja Punch. Loomis oletab, et nimetatud ajakirjas 1841. aastal avaldatud vellerismidena määratletavad väljendid – mille kohta kasutati küll muid nimetusi, näiteks *new sayings* 'uued ütlused', *trite remarks* 'kulunud repliigid', *dits* 'kõlakad' – said inspiratsiooni just Ameerika mandrilt, kus seesuguseid ütlusi innukalt publitseeriti märksa varasemal perioodil. Loomisele oponeerib Florence E. Baer, kes toob omakorda näitena Londoni nädalalehe Mirror, mis korraldas juba 1823. aastal, s.t rohkem kui 10 aastat enne Dickens'i romaani ilmumist, võistukirjutamise teemal „Lõbusad võrdlused“ („Droll similes“), mille eesmärgiks oli koguda ei midagi muud kui vellerismilaadseid väljendeid (Baer 1983: 174).

4 Seesugused keelenähtused on seotud anonüümsete anekdoodi-laadsete lühijuttudega, niinimetatud jänkilugudega (*yankee-tales*).

Sõnaraamatu märksõnade hulka jõuab *vellerism* esmakordselt siiski Inglismaal, mitte Ameerikas. Inglise leksikograafi ja parömioloogi Bartlett Jere Whitingi väitel leiab selle 1928. aastal ilmunud sõnaraamatust „A New English Dictionary on Historical Principles“ (tuntud ka kui „Oxford English Dictionary“), kus osutatakse 1886. aastal Londonis ilmunud teosele „Wellerisms from „Pickwick“ and Master Humphrey’s Clock“, koostajaks Ameerika kirjastaja Charles F. Rideal ning toimetajaks Dickensi lähedane sõber, ajakirjanik ja publitsist Charles Kent (Whiting 1945: 4).

Dickensi romaani tõlgetest

Kahtlemata tuleb vellerismi-vormi laiema tuntuse põhjuseks pidada eelkõige Dickensi teost, kus seda kasutati kui üht keskset stiilivõtet. Romaani ilmumisele järgnevat perioodi on nimetatud koguni Sam Welleri maaniaks (*Sam Weller mania*). Peatükkide kaupa ilmuva romaani igakuiste vihikute trükiarvuks oli algselt küll kõigest 400, lõpuks küündis see aga koguni 40 tuhandeni. Kasvas ka teoses kasutatud eripäraste väljendite tuntus. Nagu mainitud, avaldas vellerisme innukalt tollane ajakirjandus Inglismaal ja Ameerikas, aga sama tehti mujalgi. Dickensi romaani populaarsus omakorda sillutas teed kirjandusteostele, kus olid kesketeks tegelaskujudeks samasugused iseäraliku keelekasutusega inimesed.⁵

Dickensi teose käekäigust Eestis saab rääkida märksa hilisemast ajast. Siinmail ilmus romaan „Pickwick-klubi järelejäänud paberid I–II“ Marta Sillaotsa tõlgituna alles 1948. aastal. Võrdluseks võib tuua, et kui saksa ja hollandi keeles tuli teos välja peaaegu samaaegselt originaaliga, siis romaani keeltes 20–30 aastat hiljem (Hollington 2013). Siiski tuleb arvesse võtta, et ka nendes keeltes, milles tõlge järgnes vahetult ilmumisele, nägi romaan trükivalgust üksnes osaliselt, kuna väljaandjad ei pidanud Dickensi karikeerivat stiili sobivaks väikekodanliku, haritud lugejaskonna jaoks. Eestikeelse tõlke ilmumise üheks põhjuseks võib pidada klassiühiskonna suhtes kriitilise teose sobivust tollase uue riigikorra arusaamadega. Romaani eestikeelse tõlke põhjalikus eessõnas märgib selle koostaja Georg Meri, et „„Pickwickis“ on elu esitatud romantiliselt kahepaiksena, kahes sfääris, millest üks on fantastiline nagu karikatuur, teine aga läbi ja läbi realistlik“ (Meri 1948: 13). Romaani vahendamist teise keelde ja kultuuri peetakse üldiselt keerukaks, üheks põhjuseks ka Sam Welleri keelekasutusse kuuluvad humoorikad ütlused, mis toimivad eri tasanditel, olles „ühildamatute episoodide ja teemade vormiliseks ühendajaks ning ka võtmeks peategelase mõistmisel“ (Baer 1983: 182). Nii mitmessegi suure kasutajaskonnaga keelde vahendamisel on need otsustatud üldse tõlkimata jätta. Näiteks tugineb hispaaniakeelne 1868. aasta esmatõlge hoopis prantsus-

5 Näiteks Hollandis tegelaskuju nimega kapten Pulver Jacob van Lennepi teosest „De Avonturen van Ferdinand Huyck“ (1840). Mõnevõrra hilisemast ajast on pärit Stratemeyer Syndicate’i väljaantud noorsooraamatuseeria peategelase järgi nimetatud ütlused *Tom Swifties*, mida peetakse vellerismi alltübiks (vt Litovkina 2014).

keelsele tõlkele, mitte originaaltekstile, ning Dickens'i vellerismidest on alles jätud üksnes neli (Ruano 2017).⁶ Kui originaalis esineb velleristlikeks peetavaid ütlusi väidetavalt 47 (Baer 1983: 17), siis eestikeelses tõlkes on võimalik tuvastada ühtekokku 42 vellerismi, mida võib pidada märkimisväärseks saavutuseks. Siinkohal vaid mõned eestikeelses tõlkes sisalduvad näited Dickens'i romaani tegelaskuju Samuel Welleri kõnepruugist, keda Meri kirjeldas kui tegelast, kes on „enesega rahulolev, jultunud, familiaarne, ei tunnusta ühtegi võimu ega autoriteeti, ka mitte õigekeelsust ja grammatikat“ (Meri 1948: 13):

Mis tulema peab, see tuleb – nagu üks vana daame ütles, kui ta oma teendrale mehele läks (Dickens 1948: 432).

Ega muud kui mõni on loomulikud krambid saanud, nagu üks noorherra ütles, kui ta rabanduse sai (samas, 141).

See puutub pallu enam teisse kui minusse, nagu üks ärra teisel pool müüri ütles sellele ärrale, kis siinpool müüri oli, kui marupull mööda teed ligemale tuli (samas, 150).

Kuulge, sir, see on juba enam kui liig – nagu noor daame ütles, kui ta pirukategijaga riidles, sest et mees temale sealihapiruka müüs, kus muud sees põlnd kui rasva (samas, 174).

Aga lubage, et ma lootust avaldan, et te mind ei sunni äärmusi tarvidusel võtma. Sellega ma kordan ainult, mis üks aadlemees ütles, kui ta ei saand austert nõõpnõelaga karbist kätte ja sellepärast kartma akkas, et ta sunnitud on karpi toakuse vahel puruks lõhkuma. (Samas, 175.)

On ikka vaks vahet, nagu mo isa armastas ütelda, kui ta grokis põlnd niisama pallu rummi nagu vett. (samas, 221).

Võib-olla oleks kõikidele asjaosalestele meeldivam, kui ühte meie seast saaks arjata ilma tallitajale tüli tegemata, nagu koolmeister ütles, kui noorherra vaidles selle vasta, et kooliteenija talle kere peale annab (samas, 236).

Tõlgitud vellerismide põgusal võrdlemisel originaalis sisalduvaga torkab silma Sillaotsa püüe anda neid tekste edasi võimalikult täpselt, säilitamaks Dickens'i viljeldud tugevalt karikeerset, liialdavat stiili.⁷

Kuna Dickens'i romaanis sisalduvaid väljendeid on uuritud peaausjalikult tõlkelisest aspektist, on jäänud siiani aga vastuseta, kuivõrd saab nende puhul rääkida ilukirjanduslikust loomest ja kuivõrd kirjaniku toetumisest olemasolevale suulisele rahvatraditsioonile.

6 Ühe põhjendusena on toodud välja seik, et Hispaanias jäi Dickens'i looming tervikuna omakeelse suurmehe Cervantese varju (Hollington 2013: 169).

7 Marta Sillaotsast kui tõlkijast on kirjutanud ajakirjas Methis lähemalt Katiliina Gielen (2012).

Velleristlike ütluste ajalooline taust ja kujunemislugu

Samuel Welleri kõnepruugis esinevatele erilistele väljenditele juhtisid esimestena tähelepanu aga saksa teadlased, küll mõistet *vellerism* kasutamata. Ühele neist viitab ka Taylor ise, tuues esile Berliini ülikooli klassikalise filoloogia professori Moritz Haupti, kes oma publitseeritud loengumaterjalis aastast 1876 kõrvutas antiikajast pärit ütlusi ja Dickensi tegelaskuju eripärast keelekasutust (Taylor 1962: 201). Nii Taylorile kui hilisematele uurijatele on jäänud aga märkamata, et juba 1844. aastal teeb sarnase osutuse Albert Hoefer, saksa keeleteadlane ja indogermaanist, väljaandesarjas „Germania“ ilmunud artiklis pealkirjaga „Apoloogilistest ehk näitevanasõnadest alamsaksa keeles“ („Ueber Apologische oder Beispiels-Sprichwörter in Niederdeutschen“). Selles iseloomustab ta niisuguseid väljendeid lähemalt, tuues ühtlasi rohkelt näiteid nii trükisõnast kui enda kogutud materjalist. Lisaks alamsaksa keelenäidetele esitleb Hoefer kümme samalaadset ingliskeelset ütlust, märkides viimaste puhul, et neid ei kohta mitte ainult rahvasuus, vaid ka populaarses ilukirjanduses, iseäranis just Dickensi loomingus.

Hoeferi kirjatöö pole tähelepanuväärne mitte pelgalt kui üks varasemaid vellerismide teaduslikke käsitlusi, vaid ka selle poolest, et osutab sarnasele ainesele eri keeltes eri aegadel. Ka eespool mainitud vanasõnauurija Taylor tõi esile olulise tööga, et sedalaadi tekstide tekkimist ei saa siiski seostada üksnes ühe kindla keele või ajastuga, vaid nende tulek käibesse ulatub sajandite taha. Näiteid leiab seejuures juba antiikajast, s.t kreeka- ja ladinakeelsest klassikalises kirjandusest (näiteks Theokritose, Platoni, Quintilianuse, Plutarchose, Laberiuse, Aisopose teostest). Siiski on nii Taylor kui teised uurijad rõhutanud, et teadaolevad üksikud näited ei ole piisavad tõendamaks vellerismilaadsete tekstide laialdast tuntust antiikkultuuris (Taylor 1962, Simon 1988). Tayloriga on antiikaega tagasi viidavad üksnes paarkümmend teksti ning puuduvad faktid, mis kinnitaks, et antiikautorid üldse eritlesid seda sorti ütlusi.

Viimastel aastatel on taaskord tulnud välja ideega, et vellerismi päritolu tuleks siiski otsida iidsetest kultuuridest. Nimelt on leidnud edasiarendamist oletus, et juba sumerite vanasõnade seas esines sedalaadi tekste – vanimad vanasõnakollektsioonid pärinevad seejuures ajast 2600–1800 eKr (Grandl 2011: 6). Üldjuhul kujutavad need endast tõsimeelsete vanasõnade kasutamist naeruväärstavas kontekstis, mis põhjustab koomilise efekti. Bendt Alster paigutas sellised groteskset huumorit, ironiat ja sarkasmi sisaldavad väljendid koos valmide ja mütoloogilise satiiriga rühma üldnimetusega *paradoksaalsed vanasõnad* (Alster 1975: 211). Kreeka ja Sumeri kõrval on aga vähem teada vanasõnadest ja muudest ütlustest muistses Egiptuses. Alles suhteliselt hiljaaegu on osutatud vellerismitraditsioonile ka selles kultuuris. Vanaegiptuse 6.–5. sajandil eKr kasutatud tarbekirja, niinimetatud demootilise kirja järgi on vastavaid tekste nimetatud ka demootilisteks vellerismideks (Grandl 2011: 8). Vellerismile kui väga vanale suulise traditsiooni ilmingule osutab ka aastatepikkusel tööl põhinev uurimus kujundlikest ütlustest Hiina kõnekeeltes ja murretes (Spielmans-Rome 2014). Selles dateeritakse vellerismitaoliste poeetiliste tekstide (nimetatud ka enigmaatilisteks rahvapärasteks võrdlusteks) algusaeg aastatesse 618–907 pKr. Ka mujalt Aasiast

(Iraan, Armeenia, Aserbaidžaan, Türkmenistan, Kasahstan, Usbekistan, India) ja Aafrika mandrilt (Nigeeria, Somaalia) kinnitavad tõika vellerismivormi pikaealisusest (Bõkova 1984; Mieder, Kingsbury 1994). Paratamatult jääb aga küsimus väikevormi vanusest lahtiseks põhjusel, et meil ei pruugi olla andmeid kõigi võimalike vanimate allikate kohta.

Kui vellerismi-ilmingu tekkeaja määratlemine on tänini vaidlusobjektiks, siis kindlamal toonil räägitakse selliste väljendite õitsengust alates hiliskeskajast. Eelmainitud Hoefer, kelle kirjatöös käsitleti neid esmakordselt teaduslikult, pakkus nende tekkeajaks 14.–15. sajandit (Hoefer 1844). Kuigi ka keskaja algusest on leitud ladinakeelseid vellerisme, samuti varasemast ingliskeelsest kirjandusest, näiteks Geoffrey Chauceri loomingust, tuleks Taylori meelest selliste keelendite põhilist tekkeaga otsida varauusajast (Taylor 1962: 204–205). Oma järeldustes tugineb Taylor suuresti aga saksa autoritele ning järeldab, et vellerismilaadsete ütluste tormilist tulekut saab siduda eelkõige humanismi esiletõusuga 15.–16. sajandi vahetusel. Sama väidet kinnitavad ka inglise keele põhjal tehtud uuringud (Aurich 2012: 53).

Miks sellised ütlused aga enamasti puudusid vanimatest, 11.–16. sajandi vanasõnakogumikest, kuigi neid kohtas nii suulises kui kirjalikus käibes juba varematal aegadel? Velleristlike väljendite eiramise peamiseks põhjuseks peetakse neile iseloomulikku satiirilist huumorit ja moraalitseva didaktilisuse puudumist. Just terav pilkelisus, sh teravikuga usu ja kiriku pihta, aga ka obstsöönse huumori kasutus on põhjuseks, miks üldiselt ei leia selliseid keelendeid tolleaegsetest kogumikest, mille kasutamise põhieesmärk pidi olema rõhutatult moraliseeriv-pedagoogiline.⁸ Taylor juhib seoses vellerismi alaväärtustamise ja tõrjumisega Saksamaal tähelepanu asjaolule, et tolleaegsete väljaannete koostajad pärinesid enamikus Lõuna-Saksamaalt, piirkonnast, kus vellerism oli suhteliselt tundmatu, seda iseäranis võrreldes põhjapoolse alaga. Samasugust omaaegset kiriku poolt tõrjutud seisundit on täheldanud ka Claudia Aurich anglosaksi paröömiat puhul: selliste ühiskondlikku moraali väljaneervate, tihtipeale obstsöönsete tekstide hulk on üliväike nii vana-inglise kui keskaegsetes ingliskeelsetes kollektsioonides (Aurich 2012: 53–54). Samalaadne suundumus iseloomustab mainitud väikevormi arengut ja levikut aga laiemaltki. Nii on seda märgitud ka seoses Põhjamaadega, nagu näiteks Iris Järviö-Niemineni monograafias soome vellerismide kohta (Järviö-Nieminen 1959) ja taani päritolu materjali põhjal Iver Kjaeri artiklis (Kjaer 1971). Nagu teisedki teadlased, on Kjaer vellerismide eiramisele selgitust otsides jõudnud tõigani, et keskaegsete väljaannete koostajad pidasid vellerismidele iseloomulikku jämekoomilist väljenduslaadi

8 Sellega seoses on Friedrich Seiler osutanud Martin Lutheri arusaamale, mille kohaselt saatan ise olevat vihanud vanasõnu ning kasutanud nende asemel just vellerisme inimeste eksiteele meelitamiseks (Seiler 1922: 117). Teisalt on toodud välja seegi tõik, et Luther, pidades vellerisme küll n-ö värdvormideks, kasutas neid sellegipoolest omaenese jutlustes. Ühtekokku on selles materjalis, mis nägi trükivalgust alles 1900, kindlaks tehtud 22 vellerismi (Mieder 1999: 248).

omamoodi anomaaliaks ning otsustasid võõrustust tekitavat seepärast üldse vältida. Toetudes vanadele allikatele, oletas ta sedagi, et enamikust toleaeagsetest Taanis ilmunud väljaannetest ei leia vellerisme eraldi alajaotisena ka põhjusel, et nad esindasid puhtalt paikkondlikku traditsiooni (samas, 581). Seda järeldas uurija seigast, et ühes vanemas taani vanasõnade publikatsioonis puudusid mõningatel hajusalt teiste vanasõnade seas leiduvatel vellerismidel ladinakeelsed vasted ning nende asemel oli esitatud üksnes nende toortõlked. Skandinaavia päritolu vellerismide puhul ongi märgitud nende märksa kaugemaleulatuvat ajalugu, kuna neid võib leida juba 12.–13. sajandist pärit käsikirjalistest allikatest, näiteks Islandi kuningate saagadest (Taylor 1962: 212). Seegi töö kinnitab, et vellerismid on väga vana ilming.

Nagu vanasõnad, jutud jm suulises käibes ringlevad tekstid on vellerismidki tuntud kõikjal maailmas. On täheldatud aga, et selliste kujundliku keele ilmingute tuntus võis piirkonniti olla siiski üpris erinev. Nimelt kaldutakse vellerismi populaarsusest Euroopas rääkima seoses teatud kindlate maadega. Nendeks on Saksamaa (peaasjalikult alamsaksakeelne põhjaosa, aga ka Vestfaali piirkond), Rootsi, Soome, Norra, Island, Holland, Taani, Flandria, Inglismaa, Šotimaa, Iirimaa. Olemasolevate andmete põhjal võib üldistatult öelda, et vellerismi põhiliseks levikualaks on tõesti olnud Põhja- ja Lääne-Euroopa ning Briti saared. Vähem teatakse Lõuna-Euroopa vellerismitraditsioonist, kuigi leidub uurimusi, millest võib järeldada, et seda tüüpi väljendid olid siiski populaarsed ka renessansiaegses Itaalias (Speroni 1953). Vene parömioloogid Grigori Permjakov ja A. Bõkova huvitusid vellerismist üksnes kui loogilis-semiootilisest fenomenist ning vene vellerism on seni peaaegu uurimata valdkond.

Suurem esilduvus teatud maades ja kultuurides on võimaldanud seda väikevormi märkimisväärselt uurida just kindlate keeltega seoses. Üks tähelepanuväärsemaid saksakeelseid teoseid on eelpool mainitud Albert Hoeferi venna Edmund Hoeferi koostatud „Wie das Volk spricht. Sprichwörtliche Redensarten“ (Hoefer 1855). Esmatrükile järgnes tervelt üksteist vähemal või suuremal määral täiendatud uusväljaanne (viimane aastast 1898), mis annab tunnistust raamatu populaarsusest. Kui esmapublikatsioon sisaldas 524 üksust, siis kolmas väljaanne 1858. aastal 858 ja kuues tugevalt täiendatud trükk 1870. aastal koguni 2000 vellerismi, millest ligi 780 on alamsaksakeelsed. Seega võib seda teost pidada saksakeelse vellerismi-traditsiooni parimaks allikaks. Hoefer toob oma eessõnas välja selle, mis teeb seesugused ütlused eriliseks:

Ja siiski ilmneb just nendes rahva igapäevane elu ja toimetamine, tema mõtlemine ja kentsakus, tema huumor ja lõputu eulenspiegellikkus nii värskelt, nii originaalselt ja loomulikult ka tihti nii jämedalt nagu ei kusagil mujal. Daamidele ja pelglikele hingedele nad ei sobi: rahvas ei kannu kindaid. (Hoefer 1855: 5.)⁹

9 „Und doch enthüllt sich grade in ihnen des Volkes tägliches Leben und Treiben, sein Denken und Necken, sein Humor und seine unvergängliche Eulenspiegelei so frisch, so, originell und freilich auch oft so derb, wie es

Tähelepanu äratav uurija kasutatud omapärane sõnatuletis *Eulenspiegel*, mis viitab vellerismides sisalduva huumori seostele saksa rahvatraditsioonis populaarse tegelaskujuga – Till Eulenspiegeliga, võttes ühtlasi ilmekalt kokku vellerismile iseloomuliku. Naeruvääristamaks inimlikke pahesid, toetuti varasemas vellerismiloomes ka Eulenspiegeliga seotud rahvajuttudele ja nendes sisalduvatele kahemõttelistele sõnamängudele.

Hoeferi koostatu pole märkimisväärne mitte ainult mahult, vaid kui üldse esimene omataoline, üksnes vellerismilaadsetele ütlustele pühendatud väljaanne. Kui ka varasematest kogumikest võis üksikuid seesuguseid tekste leida, siis üksnes esitatuna läbisegi vanasõnades (Grzybek 1994: 291).

Vellerismi ülesehitus ja seosed teiste rahvaluuleliikidega

Ütluse määratlemisel vellerismina ei saa lähtuda mitte sisust ega väljendusviisist, vaid aluseks tuleb võtta struktuur. Üldistatult võiks sedastada, et vellerism koosneb lausungist ja selle esitamise asjaoludest.¹⁰ Nii on saksa keeles traditsiooniliselt eelistatud omatermini *Sagwort* (*Sag(te)-Sprichwort*), mida võiks tõlkida kui „ütles-vanasõna“, mis viitab otseselt just sellele aspektile. Samamoodi on ka soome keeles juurdunud omakeelne *sanomus*¹¹, mis sarnaselt saksa keelega toonitab ütlemise kesksust seesugustes keeleüksustes. Vellerismi struktuuris saab enamasti eristada kolme osa:¹² alustavat lausungit ehk *dictum*'it, s.o otsese või kaudse kõnena esitatud referaati, siis keskmist niinimetatud vaheosa, milles tuuakse välja ütleva isik, ja lõppu/jätku ehk *factum*'i, milles iseloomustatakse lausungi situatsiooni (Grzybek 1994: 286). Vellerismide struktuurihela kirjeldamiseks on rakendatud järgmist skeemi: „A“, ütles B, kui juhtus/tegi/nägi... C (vt Krikmann 1997: 33). Kuid seesugune struktuur ei ole aga siiski tingimata kohustuslik, nimelt võib viide situatsioonile üldse puududa. Seesuguseid kaheosalisi napimas sõnastuses tekste on nimetatud latentseteks vellerismideks (Loukatos 1967: 193), kvaasivellerismideks (Bökova 1984: 284) või lihtsateks vellerismideks, vastandina arendatutele (Järviö-Nieminen 1959: 55).

anderswo nicht leicht zu finden sein dürfte. Für Damen und für schreckhafte Gemüther eignen sie sich allerdings nicht: das Volk trägt keine Handschuhe.“

10 Vellerismi struktuurist teoreetilisest vaatepunktist, semiootilise rõhuasetusega vt Bökova 1984: 828.

11 Järviö-Nieminen osutab ka teisele omakeelsele terminile, mille samuti pakkus välja soome parömioloog Matti Kuusi: *sanoi-sanaparsi* (Järviö-Nieminen 1959: 13).

12 Nii moodustavad näiteks Irmgard Simoni poolt kogutud alamsaksa materjalist seesuguse struktuuriga üksused tervelt 90% koguhulgast (Simon 1988: 11).

Nagu on välja toonud Peter Grzybek, kujutab vellerismi keskmine osa ehk ütleja endast repliigi ja situatsioonikirjelduse vahelist üleminekut, mis võib olla kahe- või kolmesuguse olemusega: funktsionaalne (inkongruentne) vastuolu ehk spetsiifiline suhe esimese ja kolmanda osa vahel või siis neutraalne üleminek kahe, iseenesest juba ambivalentse n-ö raamistava osa vahel (Grzybek 1994: 287). Ütleja rollis võib seejuures esineda nii inimene, loom, taim, üleloomulik olend, artefakt, loodusnähtus kui ka abstraktne mõiste (Bököva 1984: 285). Kuigi seesugune kolmandale isikule omistatud tsitaat on mõeldud üldistusena, rakendatakse seda kaude oma hinnangute väljendamiseks: vellerismi kasutaja distantseerib ennast öeldavast, pannes kellegi teise suhu enamasti mingi tuntud ütluse või fraasi. Heinrich L. Cox on aga osutanud, et seesugune omistamine võib tähendada ka nendesamade tsiteeritavate väljajätmist (Cox 2007: 239). On toodud esile, et velleristlike ütluste puhul saab rääkida kahest situatsioonist ja kahest kõnelejast: ühe moodustab n-ö klišeeline ülekantud tähenduses keeleline fenomen, teine on tegelik kõnesituatsioon koos reaalse kasutajaga (Bököva 1984: 276).¹³

Vellerismi tsitaadi-positioonis on tihtipeale kasutatud vanasõna või mingit muud klišeelist ütlust.¹⁴ Üks vellerismide alaliike sisaldab mingit ladinakeelset sententsi ja selle omakeelset kommentaari, millest ka nimetus *makaroonilised vellerismid* (Taylor 1930: 206–207). Vanasõna kasutamine vellerismi koosseisus on jätnud jälje ka vellerismi tähistavatele terminitele eri keeltes. Nii on saksakeelses teadusterminoloogias kasutatud vellerismi kohta lisaks terminile *Sagwort* samaaegselt ka selliseid, mis otseselt osutavad seosele just vanasõnaga: *apologeetiline vanasõna, näide-vanasõna (apolog(et)isches Sprichwort, Beispiel(s)-Sprichwort)*.¹⁵ Need terminid sisaldavad viidet, et konventsionaalsed vanasõnad on paigutatud konteksti, mis muudab nad harjumuspärasest teistsuguseks, andes neile aforistliku või sententsiaalse olemuse.

Ka situatsiooniga suhestumise poolest on vanasõnad ja vellerismid teineteise sarnased. Permjakov on nende põhifunktsioonina nimetanud „reaalse situatsiooni verbaalset modelleeri-

13 Fionnuala Williams toonitab oma monograafias iiri vellerismidest sedagi tõika, et kuigi need tekstid on kirjutatud monoloogid, võib nende tegelikult esitussituatsiooniks olla ka dialoog, s.t üks osaline n-ö velleriseerib teise osalise öeldu (Williams 2002: 24–25).

14 Huvitaval kombel ei kinnita mitmed uurimused aga seda laialtlevinud arusaama, et vellerismis ongi keskne just vanasõna. Nii on näiteks alamsaksakeelses materjalis seesuguste ütluste osakaal u 20% (Simon 1988: 12), soome keeles veelgi väiksem – kõigest 4% (Järviö-Nieminen 1959: 110).

15 Winfried Hofmannilt pärineb põhjalik ülevaade saksakeelse terminoloogia ajaloolisest kujunemisest (Hofmann 1959).

mist“ (Permjakov 1975: 255). See tähendab, et sedalaadi keeleüksused ei ole mitte pelgalt mingi situatsiooni tähistajad, vaid nad modelleerivad situatsiooni, kasutades selleks ilmekaid kujundeid, mis on üldiselt mõistetavad. Samasse rühma paigutab Permjakov ka valmid ja monoloogilised anekdoodid. Päris märkimisväärsel osal vellerismidest ongi kokkupuutepunkte mitmesuguste narratiivse folkloori liikidega, nagu rahvajuttude, muinasjuttude, iseäranis loomamuinasjuttude ja valmidega, aga ka anekdootidega. Sellest tihedast seosest annavad jällegi tunnistust just saksakeelsed vellerismi märkivad terminid: *anekdootlik ütlus, naljand-ütlus, mininaljand* (*Anekdotenspruch, Schwankspruch, Mini-Schwank*). Saksakeelses uurimistöös ongi pikka aega keskendunult uuritud just rahvajuttude ja rahvanaljandite, iseäranis rahvapärase jutuliigi švanki ja vellerismi suhet. Jututraditsiooniga seostuvaid vellerisme tavatsetakse pidada vanimaks vellerismide kihistuseks. Tänu antiikvalmid ja muinasjuttude avaldamisele niinimetatud rahvaraamatutes püsisid seal sisalduvad vellerismid ka kauem sulises pärimuses. Üritades eritleda ütluste genealoogiat, on saksa rahvajuttude uurija Siegfried Neumann esile toonud, et juttude niinimetatud kahanemine apologetilisteks vanasõnadeks ehk teisisõnu vellerismideks on seisnud kõrvuti vastupidise protsessiga, s.t vellerismidest juttude kujunemisega (Neumann 1968: 265). Ta on aga ka rõhutanud, et seesuguseid seoseid tuleb enne järelduste tegemist välja selgitada võimalikult suure hulga materjali põhjal. Heinrich L. Cox ja Jurjen van der Kooi, kes on uurinud vellerismide ja narratiivse rahvaloome seoseid Madalmaade näitel, on sedastanud, et arengusuunda on sajandeid hiljem siiski keeruline tuvastada (Cox, van der Kooi 2010). Kuna jututraditsiooni tavatsetakse siiski üldiselt pidada vanemaks, siis vellerismidele omistatakse teisesust ehk neid peetakse pigem juttudest pärinevaks. On oletatud sedagi, et kui kadus n-ö taustateadmused, pikem arendatud jutt, mis aitas nappi ütlust mõista, taandus käibest ka vellerism. Kuid leidub alati erandeid, mis osutavad, et väljendi mõistmiseks ei ole vajagi teada narratiivi, kuna ütluses endas sisaldub jutu iva. Märksa enam on aga siiski neid tekste, kus need seosed on märksa komplitseeritumad, teisisõnu, vellerisme on muudetud nii tugevalt, et nende äratundmiseks peab olema tuttav nende lähtematerjaliga.¹⁶ Grzybek on soovitanud aga seesugustes ühisjoontes näha mitte niivõrd geneetilisi seoseid, kuivõrd arusaamade ja väärtuste kultuuriliste stereotüüpide kajastust (Grzybek 1994: 287).

Vellerismi tulek eesti keelde

Nagu mainitud, on vellerismide populaarsus keeliti olnud üpris erinev. Püüdes tuvastada vellerismide kui iseseisvate üksuste levimist ühest keeleruumist teise, siis paralleelsele, mis viitaks laialdasele laenamisele, esineb eri keelte aineses napivõitu. See annabki alust Taylorile

16 Soome materjali uurinud Kari Laukkanen on avaldanud arvamust, et kui üldse, siis on võimalik midagi kindlalt väita üksnes seal, kus on selgelt näha vellerismi pärinemine mingist kindlast jututüübist (Laukkanen 1961: 180).

väita, et tegelikult on vaid väike hulk vellerisme levinud laiemalt (Taylor 1962: 216). Küll on aga osutatud naabermaade vastastikustele mõjudele.¹⁷

Eesti puhul on folkloristid märkinud, et siin „ei ole vellerisme üldiselt palju“ (Laugaste 1977: 281) või suisa, et seesugune loome peaaegu puudub meie suulises traditsioonis (Krikmann 1997: 34). Tõepoolest, erinevalt naaber-sugulasrahvast soomlastest või meid kultuuriliselt mõjutanud sakslastest, näib vellerism olevat eestlaste seas läbi aegade väheviljeldud vorm. Sellele osutab selgelt asjaolu, et rahvaluulearhiivi, murdekeelekogude ning vanema tarbekirjanduse põhjal loodud kõnekäändude kartoteegist leiab vaid ligikaudu 500 vellerismina määratletud teksti.¹⁸ Vähene esilduvus rahvatraditsioonis on ka põhjuseks, miks praeguseni puuduvad uurimused eesti vellerismidest. Kui üldse, siis on siinsed folkloristid käsitlenud velleristlikke ütlusi just nende paralleelide tõttu teiste rahvaluuleilmingutega. Nii on vellerismist põgusalt kirjutanud Ingrid Sarv oma uurimuses kõnekäändude suhetest muinasjuttudega (Sarv 1964) ja Arvo Krikmann ülevaates ütluste paralleelidest naljandiga (Krikmann 1997).¹⁹ See siiski ei anna põhjust rääkida võõrast suulise väljenduse vormist ega ka millestki, mis kuulub kaugesse minevikku, kuna vellerisme kohtab tänapäevagi keelekasutuses.²⁰ Küll võib väita, et vellerismi koht eesti traditsioonis on olnud mõneti eripärane.

Millega võiks siis põhjendada vellerismide esmapilgul mitte eriti viljakat arengut Eestis? Ühe võimalusena tasub kaaluda Järviö-Niemineni hüpoteesi, mille ta esitas Soome vellerismi-traditsiooni kohta (Järviö-Nieminen 1959: 51). Nimelt osutavad sealsed varasemad rahvaluule-kirjapanekud, et ülekaalukalt on vellerismide viljelemine olnud populaarne eelkõige maa lääneosas. Seda seisukohta toetab ka Pentti Leino, kes oma uurimistöös Ida-Soome vellerismidest (rõhuasetusega Karjalal) on täheldanud, et vellerismide üleskirjutused on sealkandis napid ning piirduvad peaaesjalikult ülemaaliselt tuntud ainesega. See on tähelepanuväärne seik, kuna on üldteada, et just sellest Soome piirkonnast on talletatud rikkalikult rahvaluulet, mida pealegi peetakse võrreldes muu maaga ka eripäraseks. Leino toob esile, et ilmsete läänepoolsete mõjutustega väikevorm ei suutnud Karjalas koduneda ka veel mitte 1930. aastateks (Leino 1970: 257). Seesuguse erisuse taga on oletatud mitmete mõjurite

17 Skandinaavia paralleelidest soome vellerismidega on kirjutanud näiteks Pirkko Sallinen (1969).

18 Võrdluseks – Soome Kirjanduse Seltsi rahvaluulearhiivis on 50 000 kirjapanekut (SKS 2017).

19 Lisaks pärineb Krikmannilt rahvaluule lühivormide loengu tarbeks koostatud Järviö-Niemineni raamatu konspekt, milles ta paaris kohas osutab ka paralleelidele eesti aineses (Krikmann 1998).

20 Näiteks veel 1990. aastatel on rahvaluulearhiivi laekunud nii vanemaid kui kaasajale viitavate tegelastega vellerisme. Samuti on vellerismidel kindel koht ka tänapäeva internetiloomes.

kooslust: nii vellerismi-lembe Rootsi mõju-ulatusest väljajäämist kui ka pärimuse kogumise eripära, mis väljendus keskendumises sellele osale rahvaluulest, mis sobis tollase arusaamaga õigest ehedast rahvaluulest. Ühe põhjusena on välja toodud aga ka kalevalavärsi tugevam mõju Soome idaosas – just selles traditsioonis on nähtud pikaagest vastupanu vellerismi-vormile. Viimasest lähtuvalt võiks oletada sama suundumust ka Eestis, kus regiivärs oli varasemas pärimuses keskne poeetiline ilming.

Esimeseks allikaks vellerismide kasutusest Eestis on omaaegne kirjavahetus. Nimelt mainib Friedrich Reinhold Kreutzwald oma kirjas Friedrich Robert Faehlmannile 24. aprillil 1841. aastal üht saksakeelses kultuuriruumis väga tuntud vellerismi: „Enam kui kakskümmend aastat teed andis üks tõlner Tallinnas üht lobisevat-lehte (Klatschblatt) välja, mille motoks oli: „Nalja peab tehtama – ütleb talumees – ja kutistab oma naist ahjuhargiga“ (Kreutzwald 1976: 27). Ühe kunagi Tallinnas väljaantud ajalehe iseloomustamiseks kasutatud väljend näitab, et kirjanik oli sedasorti ütlusest teadlik. Kuna Kreutzwaldi lugemisvara sekka kuulusid peaaesjalikult saksakeelsed väljaanded ja ka tema peamiseks suhtluskeeleks oli saksa keel, siis pole midagi imestusväärset saksa päritolu väljendite sattumises tema keelekasutusse. Näiteks Hoefer toob oma väljaandes sellest populaarsest alamsaksakeelsest ütlusest ära rohkesti variante. Saksa vanasõnauurija Karl Friedrich Wilhelm Wander esitab oma monumentaalses teoses „Deutsches Sprichwörter-Lexikon“ („Saksa vanasõnade-leksikon“) (1867–1880) mitmesugustele allikatele toetudes ligi kümnekond eri tegelastega teksti. Vanimad nendest seotud kuradi või trikster Uelenspiegeliga. Levinuimaks variandiks võib vähemalt Wanderi leksikoni põhjal pidada siiski sellist, kus nimetatakse meest/Hansu ja naist/Gretchenit.²¹ Seda allikat, kustkaudu ütlus Kreutzwaldini jõudis, on väga keeruline tuvastada. Wanderi näidete allikatena toodud kogumikud pärinevad kõik hilisemast ajast.

Kreutzwaldi kirjas möödaminnes tsiteeritud teksti võib pidada esmakordseks (säilinud) näiteks vellerismi kasutusest eesti keeles, kuid siin ei ole seda veel täpsemalt määratletud ega analüüsitud. Esimese eesti vellerismiteksti kui folkloorinähtuse pani Kreutzwald kirja aga parkümmend aastat hiljem. Nimelt leidub tema käsikirjalises vanasõnade ja kõnekäändude kogus 1864. aastast nr 649 all järgmine ütlus: „Mustlane peeretas enne joomist vee sisse ja kiitis: palju parem kui paljas vesi“ (EKLA, f 63, m 4: 23).²² Ütluse toob ta ära ka kirjas Georg Julius von Schultzeile (Schultz-Bertramile) 1864. aasta 10. mail, esitledes seda kui eesti vanasõna:

21 Ütlust on seostatud ka Martin Lutheriga, täpsemalt sisalduvat see tema käsikirjalises vanasõnadekogus (Mieder 1999: 248).

22 Täpne dateering puudub, oletatavasti lõpetatud aastal 1864.

Ka saksa vanasõnade hulgas esineb mõnikord sedalaadi rahvalikke naljasähvatusi, nagu näiteks „Kõik on hea, mis jumal annab, nõnda on siis see, mis ema annab, parem! sõnas poiss, kui vares tema võileivale sittus“. Üks eesti vanasõna ütleb: „Mustlane peeretas enne joomist vee sisse ja kiitis: palju parem kui paljas vesi!“ (Kreutzwald 1959: 173.)²³

Kreutzwald, kes 1864. aastal oli oma vanasõnade ja kõnekäändude kogu viimistlemas, pöördus tuttavate estofiilide poole sooviga, et talle saadetakse selle täiendamiseks lisamaterjali. Oma vastuses sama aasta 17. aprillist juhtis baltisakslasest keeleteadlane Franz Anton Schiefner tema tähelepanu Hoeferi publikatsioonile, mis oli 1862. aastal ilmunud teise trükina:

Sest see, kuidas ja mis rahvas räägib, on alati väga huvitav ja õpetlik. Võib olla on Teile silma puutunud raamatuke, mis kannab tiitlit „Wie das Volk spricht. Sprichwörtlichen Redensarten. 4-te Auflage. Stuttgart, 1862“. Väljaandja on Edmund Höfer. Sealt leiata asju, et naera end või haigeiks. (Schiefner 1953: 309.)

Kirjas Schultz-Bertramile toodud näitetekstidele eelneb arutlus sündsusetutest sõnadest ja samasugustest ütlustest saksa keeles ning üleskutse otsida ning koguda sarnaseid ütlusi ka eesti keeles. Ülaltoodud katkendi esimene näitetekst sisaldub ka Hoeferi publikatsioonil – võimalik, et Kreutzwald oli Schiefneri lugemissoovitust järginud või siiski pelgalt tsiteeris viimase kirjas toodud näidet.

Kreutzwaldi poolt eesti vanasõnaks nimetatud vellerismi toob esimeses eesti keele ja rahvaluule väljaandes „Aus dem inneren und äusseren Leben der Ehsten“ (1876) ära ka Ferdinand Johann Wiedemann. Tuginedes Arvo Krikmanni uurimistöole, saab väita, et just Kreutzwaldi käsikiri oli selleks algallikaks, kust käsitletav väljend leidis tee teistesse eesti rahvaluulet sisaldavatesse käsikirjalistesse kogudesse, varasematesse väljaannetesse ning sealtkaudu osaliselt ka esimestesse rahvaluule kirjapanekutesse (Krikmann 1996).

Kreutzwaldi toodud ütluses esinev repliik on eesti keeles laialt tuntud. Napis sõnastuses nendingut „parem ikka kui paljas vesi“²⁴ võiks olemasolevate rahvaluuleandmete alusel pidada vellerismi lühenenud versiooniks, kus säilinud on vaid tsitaat, mitte isik ega situatsioon. Eestikeelsel ütlusel on tugevaid seoseid narratiivse rahvapärимusega, iseäranis looma-

23 Võrreldes kirja tõlget saksakeelse originaaliga, ilmneb, et tõlkes sisaldub tekst sellisena, nagu see on Kreutzwaldi vanasõnade käsikirjas, aga mitte otsetõlgituna: „Im Estnischen heisst ein Spr.: Der Zigeuner furzte vor den Trinken ins Wasser u. sprach: damit etwas Stärkendes hinein kommt“ (EKLA, f 169, m 378: 1, l. 90) – „Eesti keeles on üks vanasõna: Mustlane peeretas enne joomist vee sisse ja ütles: et midagi toekamat saaks sisse“.

24 Võrdluseks eesti vanasõnana fikseeritud tüüp EV 8282 „Paks ikka parem kui paljas vesi“ (EV 1983: 596).

muinasjutu („Varese õlu“)²⁵ ja naljandiga („Hiidlase õlletegemine“). Žanriliselt on seejuures paljud tekstid piiripealsed, kuna põimivad omavahel eri motiive ja tegelaskujusid. Tähelepanuvääriv on ka seik, et varaseimad selle motiiviga naljanditekstid on kirja pandud eranditult üksnes Virumaalt. See asjaolu annaks põhjust pidada tõenäoliseks, et Kreutzwald toetus oma kodukandi rahvajututraditsioonile. Igal juhul ei ole täpselt samasugust vellerismi õnnestunud leida ei saksa ega meie lähirahvaste materjali hulgast.

Vellerismide jõulisemast tulekust eesti keelde saab rääkida alles alates 1880. aastatest, nimelt omaaegse populaarseima lugemisvara, kalendrikirjanduse vahendusel. Suundumust, et varaseimad velleristlikud tekstid pärinevad trükisõnast, on märgitud ka Saksamaa ja Madalmaade vellerismi-traditsiooni puhul (Neumann 1968: Cox, van der Kooi 2010). Just esinemist kirjalikes allikates, sh juturaamatutes, kalendrites ja kooliõpikutes, peetakse ka põhjuseks, miks teatud vellerismid on kauem käibes püsinud. Kirjalikud allikad kalduvad teadupärast toimima folkloori-traditsiooni võimendajatena ja säilitajatena.²⁶ Võrreldes seda varaseimat eesti trükisõnas ilmunud ainekust muude keeltega, ilmneb tugev saksa ainese mõju, mis meie kirjakeele arengut silmas pidades on ka loomulik. Nii näitas 1881. aastal ilmunud „Kodumaa Kalendri“ rubriigis „Mõned naljasõnad“ sisaldunud tekstide lähivaatlus, et need pärinevad eranditult kõik eelmainitud populaarsest Hoeferi kogumikust. Äratoodud tekstide lõpus on märgitud ka autori nimi – Dr. Bertram. Kuna Hoeferi koostatud publikatsioonist ilmusid arvukad uustrükid, saab üksnes oletada, milline neist võis sattuda Schultz-Bertrami käsutusse. Kindlasti ei ole selleks väljaanne aastast 1862, mida Kreutzwaldile soovitas Schiefner – Schultz-Bertrami 50 tekstist üheksale ei leidunud sealt vastet. Küll aga sisalduvad kõik tekstid Hoeferi 1870. aasta täiendatud väljaandes. Schultz-Bertrami väljakorjatud ja vähesel määral mugandatud tekstid Hoeferi publikatsioonist osutusid olevat peaaesjalikult Saksamaa alamsaksakeelsest põhjaosast – Mecklenburg-Vorpommenist, Alam-Saksimaalt või Schleswig-Holsteinist. Üks toodud tekstidest on seesama, mida kohtasime Kreutzwaldi 1841. aasta kirjavahetuses: „See on aga mängu pärast, ütles Hans ja kōdistas Krōōtat saeviglagā“ (Schultz-Bertram 1881: 97).

Schultz-Bertrami valitud tekstide hulgas on aga veel mõned velleristlikud ütlused, millele leiab paralleele juba märksa varem ilmunud eestikeelsetest trükistest. Esimeseks on 1850. aasta „Ma-rahwa Kalender“: seal ilmunud jutt pealkirjaga „Kes teise vaevast vässib?“

25 Rahvusvahelises muinasjuttude tüübikataloogis leiab sarnase motiiviga jutud eri keeltes numbril ATU 234 A* alt.

26 Heinrich L. Cox on just Lääne-Euroopa näitel toonud välja, miks ongi mingi vellerismi niinimetatud alguspunkti peaaegu võimatu tuvastada – 20. sajandini pigem kopeeriti ja levitati juba koostatud tekstikogumikke kui pandi kirja tekste rahvasuust (Cox 2007: 236).

kujutab endast talupoja ja kohtuniku dialoogi ning pöördub ütlusega, mis saksakeelses traditsioonis on tuntud vellerismina. See tekst kinnitab eespool kirjeldatud narratiivse loome ja velleristliku ütluse tihedat läbipõimumist.

Tallopeog tõi kohtosaksale härja pariga koorma puid ja küsis selle eest üks taaler. Saks piddas seda kalliks. Tallopeog ütles: „Teie lassete õiguse mõistmisse eest ka taalri maksa ja polle Teil seal jures ühtegi vaeva.“ – „Jah söbber,“ hüüdis saks, „se on ka pea töö.“ – „Se on ka pea töö“, vastas tallopeog, „minno härjad weddasid ka peaga“. (Ma-rahwa Kalender 1850.)

Studeerimisega on teil küll wist palju waewa, ütles wöörmünder kirikuherrale, seda ma näen oma härgadest: peaga töö on raske töö. (Schultz-Bertram 1881: 95.)

Vaatamata jutukese rahvapärasele laadile ja esinemisele ka hilisemates eesti rahvaluule kirjapanekutes, viitab just Schultz-Bertrami tekst võimalikele saksa mõjudele, kuna ta, nagu juba märgitud sai, võttis tekstid Hoeferi väljaandest ja tõlkis need eesti keelde. Kalendrijutu autori ja algupära väljaselgitamine osutub aga keeruliseks. Selle kirjutajaks võis olla Johann Voldemar Jannsen, kes tegi kaastööd Pärnu kirjastaja Friedrich Wilhelm Bormiga, „Ma-rahwa Kalendri“ väljaandjaga. Kalendris ilmunud jutte seostatakse ka Johann Heinrich Rosenplänteriga, kelle käsikirjalisest materjalist on väidetavalt leitud kalendrilisades ilmunud lühijutte, sealhulgas koos mõnede saksakeelsete allikaviidetega (Annus 2000: 107).²⁷

Küll saab Jannsenist rääkida märksa kindlamal toonil teise teksti puhul, mis esineb samuti ka Schultz-Bertramil. Nimelt leiab Jannseni juturaamatust „Püssipappa essimesed Külla-Juttud külla rahwale. Essimenne öhtu“ (1854) rohkelt juttude sisse põimitud kujundlikke ütlusi, sh ühe rahvusvaheliselt klassikalisemaks peetava vellerismiteksti:²⁸

„Sedda ma kulen“ — ütles üks kurt, kui ta kõrwalopso sai. Nenda naeris meister Perdi walle peäle. Agga Pert ei mõistnud sedda mitte, waid walletas nenda, et õige innimessel silmad ja kõrwad kinni jaid, ja meister kihutas tedda narri ikka weel takka. (Jannsen 1854: 27.)

27 Kõnealuse jutu puhul võiks Rosenplänteri autorlust kinnitavaks seigaks taustaandmeid arvesse võttes pidada nii ortograafiat (õ-tähe kasutus) kui jutulaadi: anekdootlik veste sellest, kuidas talupoeg kavaldab üle saksa, erineb sisu poolest Jannseni moraliseerivatest ja alalhoidlikest-manitsevatest kirjutistest.

28 Vanimate vellerismide hulka kuuluvad tekstid, milles viidatakse pimedale või kurdile, kes olevat midagi õelnud. Varasem samateemaline ingliskeelne trükitud tekst pärineb Miederi ja Kingsbury andmetel 16. sajandi algupoolest (Mieder, Kingsbury 1994: xv–xvi). Seejuures avaldavad samad uurijad aga ka arvamust, et üpris tõenäoliselt sisaldasid niisugused tekstid algselt pärisnime, mis konkreetse konteksti ununedes asendati palju üldisema tegelaskujuga nagu „pime/kurt mees“.

Ka siinkohal saab rääkida saksakeelse originaali tõlgitud ja mugandatud versioonist, kuna Jannseni algallikaks oli saksa autori W. O. von Horni koostatud populaarne rahvaraamat „Õhtune koosviibimine“ („Die Spinnstube“) aastast 1852. Võrreldes seda vellerismi „Kodumaa Kalendris“ tooduga: „Ime, mis kõik maa peal kuuldakse, ütles kurt Pärtel“ (Schultz-Bertram 1881: 97), võib näha erinevust, ent koomilisuse element on üks ja seesama.

Olgu selleks siis muukeelsed eeskujud või mingid muud asjaolud, igal juhul pidasid kalendrikoostajad vellerisme sobilikuks materjaliks eestikeelsete kalendrilisade jaoks hiljemgi. Nii said Bertrami esitatud vellerismid lisa Gresseli 1883. ja 1885. aasta „Eesti-ma rahwa kalendrites“: esimeses 5, teises 4 teksti. Taaskord on võimalik tuvastada saksa populaarse väljaande mõju, nimelt sisalduvad kõik üheksa teksti Hoeferi 1870. aasta väljaandes. Torkab silma seegi, et osa tekstidest on samad mis Bertramil. Ent erinevalt „Kodumaa Kalendris“ toodust on siinsete tekstide sedapuhku anonüümne vahendaja näinud rohkem vaeva nende eestipärastamisega kohalikule lugejale. Toon siinkohal võrdluseks kaks Gresseli kalendri teksti kõrvuti Schultz-Bertrami esitatutega:

Ei keegi pese rebast ega jänest, vabandas ennast Kaije Mai, kui tema laps karpas jalgadega õues ümber jooksis (Eesti-ma rahwa kalender 1881: 64). – Jänes ja rebane on ikka siledad, et küll neid keegi ei pese, ütles laisk ema ja jättis lapsed pesemata (Schultz-Bertram 1881: 96).

Ega see maksa m'ul midagi, ütles Palavere Aadu, kui ta oma poisile püksimõetu võttis (Eesti-ma rahwa kalender 1884: 63). – Ega see ei kesta, mis ei maksa, ütles isa pojale ja andis talle keppi. (Schultz-Bertram 1881: 95).

Võrreldes neid tekste Hoeferi omadega, torkab silma, et saksakeelsetes tekstides tegijat tähistav üldmõiste (talupoeg, naine, poiss) on tõlgetes asendatud eesti päris- või hüüdnimedega.

Kokkuvõtteks

Vellerism on kujundliku keele ilming, mis on mõneti vähem iseseisev, kui rahvaluule alaliigile enamasti tunnuslikuks peetakse. Ühelt poolt on tal tihedad seosed teiste rahvaluule liikidega, iseäranis lühivormide (vanasõnade, kõnekäändude) ja narratiividega (naljandite, muinasjuttudega), teisalt kirjandusega, mistõttu saab vellerismist rääkida kui paröömilisest üksusest, aga samuti kui kirjanduslikust nähtusest. See, kas vellerismi pidada folkloori alaliigiks või kirjanduslikuks stiilivõtteks, sõltub peaaesjalikult uurimismaterjalist. Vaatamata piiri-pealsusele ja isegi kohatisele efemeersusele on seda sorti loomel aga kahtlemata kultuurilis-ajalooline väärtus, kuna see kajastab inimeste arusaamu ümbritsevast, tehes seda läbi kõverpeegli. Samuti tuleb neis tekstides ilmsiks tugev laenulisus, kultuurikontaktide kaudu siia jõudnud muukeelse ja -meelse materjali sobitamine oma koduse olustikuga. Ka Eestis võib pidada vellerismi millekski, mida pigem on vahendatud teistest keeltest, varasemate

keelenäidete puhul peaaugult saksakeelsetest allikatest. Vaatamata napile esilduvusele eesti rahvaluulematerjalil ei ole põhjust pidada vellerismi siinmail tundmatuks. Edaspidiste uuringutega tuleks välja selgitada, missugusel määral kodunes see väikevorm eesti keeles, mis oli neile tekstidele iseloomulik, milline on olnud nende osakaal ilukirjanduslikus loomes ja milline rahvalikus suulises traditsioonis, ning lõpuks sedagi, milline on vellerismi koht tänapäevases keeikasutuses.

Kirjandus

Alster, Bendt 1975. Paradoxical Proverbs and Satire in Sumerian Literature. – Journal of Cuneiform Studies, Vol. 27, No. 4, pp. 201–230. – DOI: 10.2307/1359323.

Annus, Endel 2000. Eesti kalendrikirjandus 1720–1900. Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus.

Aurich, Claudia 2012. Proverb Structure in the History of English: Stability and Change. A Corpus-Based Study. (Phraseologie und Parömiologie, 26.) Baltmannsweiler: Schneider Verlag Hohengehren.

Baer, E. Florence 1983. Wellerisms in „The Pickwick Papers“. – Folklore, Vol. 94, No. 2, pp. 173–183. – DOI: 10.1080/0015587x.1983.9716275.

Bököva 1984 = A. A. Быкова, Семиотическая структура велеризмов. – Паремииологические исследования. Сборник статей. Ред. Г. Пермяков. Москва 1984, с. 274–293.

Cox, L. Heinrich 2007. Wellerismen als Spiegel des Fremd- und Selbstbildes in Flandern, Friesland und den Niederlanden. – Rheinisch-westfälische Zeitschrift für Volkskunde, Heft 52, S. 233–247.

Cox, L. Heinrich, Jurjen van der Kooi 2010. Wellerismen al Reduktionsstufe von Erzähltypen, Erzählungen und Anekdoten in der niederländischen, friesischen und flämischen Überlieferung. – Rheinisch-westfälische Zeitschrift für Volkskunde, Heft 55, S. 61–84.

Dickens, Charles 1837. The Posthumous Papers of the Pickwick Club. London: Chapman and Hall.

Dickens, Charles 1948. Pickwick-klubi järelejäänud paberid. II köide. Tlk M. Sillaots. Tallinn: Ilukirjandus ja Kunst. [2. tr 1996]

Eesti-ma rahwa kalender 1881 = Eesti-ma rahwa kalender ehk Tähtaamat 1883 aasta peale. Tallinn: J. H. Gressel, 1881. – <http://www2.kirmus.ee/graf/index.php?ID=416> (1.02.2017).

Eesti-ma rahwa kalender 1884 = Eesti-ma rahwa kalender ehk Tähtaamat 1885 aasta peale. Tallinn: J. H. Gressel, 1884. – <http://www2.kirmus.ee/graf/index.php?ID=418> (1.02.2017).

EV 1983 = Anne Hussar, Arvo Krikmann, Erna Normann, Veera Pino, Ingrid Sarv, Rein Saukas, Eesti vanasõnad II. (*Monumenta Estoniae Antiquae* III. *Proverbia Estonica* II.) Tallinn: Eesti Raamat, 1983.

Gielen, Katiliina 2012. Marta Sillaotsa eksplitsiitne ja implitsiitne tõlkepoetika. – Methis. *Studia Humaniora Estonica*, nr 9/10. Tõlkeloo erinumber. Koost, toim A. Lange, D. Monticelli, lk 104–117. – DOI: 10.7592/methis.v7i9/10.571.

Grandl, Christian 2011. Demotische Wellerismen. – Enchoria. Zeitschrift für Demotistik und Koptologie, Bd. 32, 2010/2011, S. 5–8.

- Grzybek, Peter** 1994. Wellerism. – Simple Forms. An Encyclopaedia of Simple Text-Types in Lore and Literature. Ed. W. A. Koch. Bochum: Universitätsverlag Dr. Norbert Brockmeyer, pp. 286–292.
- Hoefler, Albert** 1844. Ueber Apologische oder Beispiels-Sprichwörter in Niederdeutschen. – Germania, Bd. 6, S. 95–106.
- Hoefler, Edmund** 1855. Wie das Volk spricht. 524 Sprichwörtliche Redensarten. Als Manuskript gedruckt. Stuttgart: Verlag von Adolph Krabbe.
- Hoefler, Edmund** 1862. Wie das Volk spricht. Sprichwörtliche Redensarten. Vierte vermehrte Auflage. Stuttgart: Verlag von Adolph Krabbe.
- Hoefler, Edmund** 1870. Wie das Volk spricht. Sprichwörtliche Redensarten. Sechste stark vermehrte Auflage. Stuttgart: Verlag von Adolph Krabbe.
- Hofmann, Winfried** 1959. Das Rheinische Sagwort. Ein Beitrag zur Sprichwörterkunde. (Quellen und Studien zur Volkskunde, 2.) Siegburg: Verlag F. Schmitt.
- Hollington, Michael** (Ed.) 2013. The Reception of Charles Dickens in Europe. London: Bloomsbury Academic.
- Horn, W. O. von** 1852. Spinnstube. Ein Volksbuch für das Jahr 1852. Frankfurt am Main: J. D. Sauerländer's Verlag.
- Jannsen, Johann Voldemar** 1854. Püssipappa essimesed Külla-Juttud külla rahwale. Essimenne õhtu. Tartu: H. Laakmann.
- Järviö-Nieminen, Iris** 1959. Suomalaiset sanomukset.//Finnish Wellerisms. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Kitton, Fred G.** (Ed.) 1886. Dickensiana. A Bibliography of the Literature Relating to Charles Dickens and his Writings. London: Georg Redway, York Street, Covent Garden.
- Kjaer, Iver** 1971. Wellerisms in Earlier Danish Tradition. – Proverbium, Vol. 16, pp. 579–582.
- Kreutzwald, Friedrich Reinhold** 1959 = Fr. R. Kreutzwaldi kirjavahetus IV. Kirjad G. Schultz-Bertramile ja teistele, 1859–1874. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 1959.
- Kreutzwald, Friedrich Reinhold** 1976 = Fr. R. Kreutzwaldi kirjavahetus I. Kirjad Fr. R. Faehlmannile, D. H. Jürgensonile ja teistele, 1833–1866. Tallinn: Eesti Raamat, 1976.
- Krikmann, Arvo** 1997. Sisesevaateid folkloori lühivormidesse I. Põhimõisteid, žanrisuhteid, üldprobleeme. Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus.
- Laugaste, Eduard** 1977. Eesti rahvaluule. Teine, parandatud ja täiendatud trükk. Tallinn: Valgus.
- Laukkanen, Kari** 1961. Savolainen pirusanomus. – Kotiseutu, nro. 8, s. 178–183.
- Leino, Pentti** 1970. Wellerismin leviäminen Karjalaan. – Kalevalaseuran Vuosikirja, nro. 50, s. 245–263.
- Litovkina, Anna T.** 2014. „I see,“ said Tom icily: Tom Swifities at the beginning of the 21st century. – European Journal of Humour Research, Vol. 2, No. 2, pp. 54–67. – DOI: 10.7592/ejhr2014.2.2.litovkina.
- Loomis, Charles Grant** 1949. Traditional American Word Play: Wellerisms or Yankeeisms. – Western Folklore, Vol. 8, No. 1, pp. 1–21. – DOI: 10.2307/1497156.
- Loomis, Grant Charles** 1955. Wellerisms in „Punch“. – Western Folklore, Vol. 14, No. 2, pp. 110–113. – DOI: 10.2307/1496994.
- Loukatos, L. Demetrios** 1967. Wellèrismes „latents“. – Proverbium, Vol. 9, pp. 193–196.

Marahwa Kalender 1850 = Marahwa Kalender ehk Tähtramat 1851 aasta peale. Pärnu: W. Borm, 1850. – <http://www2.kirmus.ee/graf/index.php?ID=499> (1.02.2017).

Meri, Georg 1948. Dickensi esikromaan. – Charles Dickens, Pickwick-klubi järelejäanud paberid. Tlk M. Sillaots. Tallinn: Ilukirjandus ja Kunst, lk 5–18.

Mieder, Wolfgang 1999. Aphoristische Sagwörter aus Literatur und Medien. – Homo narrans. Studien zur populären Erzählkultur. Festschrift für Siegfried Neumann. Ed. C. Schmitt. Münster: Waxmann, S. 223–250.

Mieder, Wolfgang, Stewart A. Kingsbury 1994. A Dictionary of Wellerisms. New York; Oxford: Oxford University Press.

Neumann, Siegfried 1968. Sagwörter im Schwank. Schwankstoffe im Sagwort. – Volksüberlieferung. Hrsg. F. Harkort, K. C. Peeters, R. Wildhaber. Göttingen: Verlag Otto Schwartz & Co, S. 249–266.

Permjakov 1975 = Григорий Пермяков, К вопросу о структуре паремииологического фонда. – Типологические исследования по фольклору. Сборник статей памяти Владимира Яковлевича Проппа (1895–1970). Ред. Е. М. Мелетинский, С. Ю. Нелкюдов. Москва 1975, с. 247–274.

Ruano, Pablo 2017. Análisis traductológico de los wellerismos en Las aventuras de Pickwick, de Benito Pérez Galdós. – Babel, Vol. 6. [Ilummas.]

Sallinen, Pirkko 1969. Skandinavische Entsprechungen finnischer Wellerismen. – Proverbium, Vol. 15, S. 390–395.

Sarv, Ingrid 1964. Kõnekäänu suhetest rahvaluule teiste liikidega. – Töid eesti filoloogia alalt. // Труды по эстонской филологии I. (Tartu Riikliku Ülikooli toimetised, 162.) Toim P. Palmeos. Tartu: Tartu Riiklik Ülikool, lk 130–160.

Schiefner, Franz Anton 1953 = Fr. R. Kreutzwaldi kirjavahetus III. Fr. R. Kreutzwaldi ja A. Schiefneri kirjavahetus, 1853–1879. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 1953.

von Schultz-Bertram, Georg Julius 1881. Mõned naljasõnad. – Kodumaa Kalender 1882 aasta pääle. Tartu: Schnakenburg. – <http://www.digar.ee/arhiiv/nlib-digar:103373> (1.02.2017).

Seiler, Friedrich 1922. Deutsche Sprichwörterkunde. München: Beck.

Simon, Irmgard 1988. Sagwörter. Plattdeutsche Sprichwörter aus Westfalen. Münster: Aschendorff.

Speroni, Charles 1953. The Italian Wellerism to the End of the Seventeenth Century. California: University of California Press.

Spielmanns-Rome, Elke 2014. Chinesische Sagwörter (*xièhòuyǔ* 歇后语) in lexikographischen Quellen. Inaugural-Dissertation zur Erlangung der Doktorwürde der Philosophischen Fakultät der Rheinischen Friedrich-Wilhelms-Universität zu Bonn. – <http://hss.ulb.uni-bonn.de/2014/3688/3688.htm> (1.02.2017).

Taylor, Archer 1962 [1931]. The Proverb and an Index to The Proverb. Hatboro, Pennsylvania: Folklore Associates.

Tidwell, N. James 1950. Wellerisms in Alexander's Weekly Messenger, 1837–1839. – Western Folklore, Vol. 9, pp. 257–262. – DOI: 10.2307/1520742.

Wander, Karl Friedrich Wilhelm 1867–1880. Deutsches Sprichwörter-Lexikon. Ein Hausschatz für das deutsche Volk. Band 1–5, Leipzig: F. A. Brockhaus. – <http://www.zeno.org/Wander-1867> (1.02.2017).

Whiting, Bartlett Jere 1945. American Wellerisms of the Golden Age. – American Speech, Vol. 20, No. 1, pp. 3–11. – DOI: 10.2307/487134.

Wiedemann, Ferdinand Johann 1876. Aus dem inneren und äusseren Leben der Ehsten. St. Petersburg: Buchdruckerei der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften.

Williams, Fionnuala Carson 2002. Wellerisms in Ireland: Towards a Corpus from Oral and Literary Sources. (Supplement Series of Proverbium. Yearbook of International Proverb Scholarship, 12.) Burlington, Vermont: University of Vermont.

Veebiallikad

Justkui 1998–2005. Eesti kõnekäändude ja fraseologismide andmebaas. – <http://www.folklore.ee/justkui/andmebaas.php> (1.02.2017).

Krikmann, Arvo 1996. Tekstide päritolust ja rahvaehtsusest Kreutzwaldi vanasõnade ja kõnekäändude käsikirjas. Ettekanne Akadeemilise Rahvaluule Seltsi koosolekul 22. veebruaril 2006. – https://www.academia.edu/4630122/Tekstide_p%C3%A4ritolust_ja_rahvaehtsusest_Kreutzwaldi_vanas%C3%B5nade_ja_k%C3%B5nek%C3%A4%C3%A4ndude_k%C3%A4sikirjas (1.02.2017).

Krikmann, Arvo 1998. I. Järviö-Nieminen, Suomalaiset sanomukset (konspekt). – <http://www.folklore.ee/~kriku/PARINTRO/weller.htm> (1.02.2017).

SKS 2017 = Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Kansanrunousarkisto. Käsikirjoitukset: sananparret. – <http://neba.finlit.fi/kra/sananparret.htm> (1.02.2017).

Arhiiviallikad

[Fr. R. Kreutzwald,] [Vanasõnad ja kõnekäändud.] – EKLA, f 63, m 4: 23.

Fr. R. Kreutzwald, 72 kirja G. Schultz-Bertramile, 7. IV 1859–17. I 1874. – EKLA, f 169, m 378: 1.

Anneli Baran – PhD, Eesti Kirjandusmuuseumi folkloristika osakonna vanemteadur, Eesti-uuringute Tippkeskuse (CEES) liige, Eesti kõnekäändude ja fraseologismide andmebaasi arendamisega seotud riikliku uurimisprojekti juht. Keskselt uurimisteemadeks eesti keele lühivormide terminoloogia, fraseoloogiateooria, eesti keele rahvapäraste fraseologismide struktuur ja semantika, kujundkõne mõistmine psühholingvistilisest aspektist eeskätt noorema keelekasutajaskonna seas, kujundlik keelekasutus veebimeedias, fraseoloogia roll reklaamikeeles, fraseoloogilise kujundlikkuse ja visualiseerimise vahekord tänapäevastes interneti-ilmingutes.

E-post: [anneli\[at\]folklore.ee](mailto:anneli[at]folklore.ee)

About one specific minor form – Wellerism*Anneli Baran***Keywords:** folklore, literature, Charles Dickens, proverbs, humour, funny folk stories

My article focusses on a phenomenon of figurative speech called Wellerism. The term originates from a work of fiction, named after the central character of Charles Dickens's novel *the Posthumous Papers of the Pickwick Club* (1836–1837), Samuel Weller, who uses plenty of original expressions. Even today, the researcher of proverbs Archer Taylor is mistakenly considered to have coined of the term Wellerism, although he only applied this term which had started to spread both in England and America already earlier, almost simultaneously with the publishing of the novel. We have to say that already the contemporaries of Dickens noticed that the expressions, which had become popular due to this work, were nothing new as figurative minor forms – such forms had been known in different languages already much earlier. Wellerism is defined as an expression consisting, as a rule, of three parts: a saying, a speaker and an accompanying sentence or a description of the situation. Some kind of a cliché, such as a proverb, can be used as the saying. The humorous moments, caused by the conflict between these two parts, play a central role here.

Similar expressions to Wellerism can be dated back for centuries, and more and more studies can confirm that they are spread among almost all nations. There is still no solid understanding about the precise starting point of the phenomenon or about whether such figurative expressions can be considered as the phenomena of folklore or literature. Traditionally, Wellerism is studied as a genre belonging to the so-called minor forms of folklore (proverbs, sayings), differentiating between popular or original Wellerisms and literary or secondary Wellerisms. The study of older texts is made difficult by the scarcity of known source materials because in the German cultural space, for example, such expressions have been extremely popular since the 15th century, but the use of them in printed texts was avoided for a long time because of their crude comics and obscenity. More suitable texts for study were not published separately, but were included in publications which contained proverbs. The only common area between these two lies in the presentation of proverbs as parts of Wellerisms, but with an entirely different aim of amplifying the grotesque, as the didacticism, characteristic to proverbs, is overridden by mockery.

Estonian-language Wellerisms have so far not been studied, only the relations between Wellerisms and narrative creativity have been briefly touched upon. Folklorists have even claimed that there are almost no Wellerisms in Estonian folklore since the number of recorded texts is very small when compared with other short folklore forms. Resulting from the current study, we can argue that Wellerisms reached the Estonian cultural space mainly via the German language in the second half of the 19th century. This is clearly confirmed by the correspondences between the learned men of the time who discussed the subject and suggested that relying on the example of the German language, such forms should be searched for in the Estonian language as well. However, such searches more often resulted in introducing Wellerisms into the Estonian language by Estophile Baltic Germans who started to publish such texts in books of popular applied literature such as calendars and in collections of stories. As expected, due to this, Wellerisms became popular and spread in the word-of-mouth communication. As the first recordings of Estonian folklore originate from about the same time, we can treat the Wellerism in Estonian folklore mostly as a short form influenced by printed literature having no original basis in folklore. Numerous examples of its relations with narratives, especially with anecdotes,

allow us to talk about the Wellerism as an existing, but not too prominent folklore genre. At the same time, although the number of recordings is small, we should not believe that this short form, which is widespread in different cultures and languages of the world, is only an unimportant side phenomenon in Estonian folklore having arrived under some foreign influence. Estonian Wellerisms have had their own role in the Estonian figurative language in the past as well as they have it today.

Anneli Baran – PhD; Senior Researcher, Department of Folkloristics, Estonian Literary Museum; member of the Centre of Excellence in Estonian Studies (CEES); leader of the national project related to the development of the database of Estonian sayings and phrases. Central research topics: terminology of Estonian short forms, theory of phraseology, structure and semantics of Estonian phrases, understanding of figurative speech from the aspect of psycholinguistics especially among pupils, figurative speech in the web media, role of phraseology in the language of advertising, relations between phraseological figurativeness and visualisation in the present-day Internet use.

E-mail: [anneli\[at\]folklore.ee](mailto:anneli[at]folklore.ee)